

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	13
Εισαγωγή: θεωρητικές και μεθοδολογικές αφετηρίες	19
Το αντικείμενο της έρευνας	19
Η ιστορία του τόπου	21
Οι λόγοι για τους Ρομά: η απουσία του τόπου	27
Πολιτισμός και ταυτότητα	30
Η εννοιολόγηση της μουσικής	35
Η εννοιολόγηση του χορού	41
Ανθρωπολογία οίκοι και αναστοχασμός	50
Από τον χοροδιδάσκαλο στον εθνογράφο: παράσταση και αναπαράσταση	58
Ο εαυτός και οι άλλοι: η αρχή του ταξιδιού	66
 Κεφάλαιο 1. Τζουμαγιά: τόπος και όψεις των διακρίσεων (1750-1916)	 79
Εισαγωγή	79
Περί του ονόματος: εκδοχές και εθνοτικά συμφραζόμενα	85
Η ίδρυση της Τζουμαγιάς: εθνοτικές και άλλες αντιγνωμίες	90
Η αγορά των επαγγελματιών και των ταυτοτήτων	95
Το τέλος της Τζουμαγιάς: ξεριζωμός και ομηρία	99

Κεφάλαιο 2. Ηράκλεια: οργάνωση του χώρου και ταυτότητες	105
Η επιστροφή	105
Η ανασυγκρότηση του χώρου	109
Μαχαλός: ο ρόμικος χώρος	118
Μαχαλός και αγορά: Ρομά και Βλάχοι	124
Ταυτότητες στον μαχαλά	129
 Κεφάλαιο 3. Χώρος και εντοπιότητα	137
Η αναδιάταξη του χώρου και εθνοτικά κριτήρια	137
Τσιγγάνοι: οι νέες αφίξεις	144
Φωνές της εντοπιότητας	152
 Κεφάλαιο 4. Ρομά και μουσική	161
Εισαγωγή	161
Η μουσική ως επάγγελμα	164
 Κεφάλαιο 5. Μουσική, τόπος και ταυτότητα	177
Δίκτυα και πολιτική οικονομία	177
Μουσικοί και τόποι	181
Μουσικά τοπία	187
Οι μουσικοί: μαχαλός και ταυτότητα	196
 Κεφάλαιο 6. Ρομά και ο λόγος για τον χορό	211
Εισαγωγή	211
Χορευτικός λόγος και αφηγήσεις	213

Κεφάλαιο 7. Ο γάμος ως χορευτικό γεγονός:	
πέρα από την τελετουργία	229
Εισαγωγή	229
Γάμος, χορός, εντοπιότητα και ταυτότητα	237
Οι μουσικοί του χορευτικού γεγονότος	244
Γαμήλια χορογραφία	248
Γαμήλιο γλέντι και εξωτισμός	257
Κεφάλαιο 8. Οι χορευτικές μορφές στον μαχαλά	261
Εισαγωγή	261
Εντόπιες αντιλήψεις και ταξινομήσεις	266
Το τσιφτετέλι	274
Περί ύφους	282
Κεφάλαιο 9. Χοροτοπία: μια θεωρητική πρόταση	287
Συμπεράσματα	299
Βιβλιογραφία	305
Ευρετήριο ονομάτων και όρων	335
Παράρτημα	
Α. Σημειογραφία της κίνησης (Labanotation)	341
Β. Μουσικολογική ανάλυση	347
Γ. Ρυθμική ανάλυση χορών	351
Abstract	357

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το παρόν βιβλίο αποτελεί προϊόν βιβλιογραφικού εμπλουτισμού και εμβριθέστερης επεξεργασίας και ανασύνθεσης του εθνογραφικού υλικού, το οποίο συγκεντρώθηκε κατά τη διάρκεια εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Η συστηματική επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε στην Ηράκλεια Σερρών κατά την περίοδο 2001-2002, αλλά η σχέση μου με τον συγκεκριμένο τόπο ξεκινά πολύ παλαιότερα.

Η μεγαλύτερη πρόκληση του βιβλίου είναι το ίδιο του το αντικείμενο. Υπάρχει μεγάλη συζήτηση, αλλά και σύγχυση σχετικά με τον χορευτικό και μουσικό πολιτισμό των εθνικών ομάδων οι οποίες αυτοπροσδιορίζονται ή ετεροπροσδιορίζονται ως *Ρομά*, *Ρομ*, *Γύφτος*, *Τσιγγάνος*, *Αδίγγανος* κ.ο.κ. Το φαινόμενο αυτό αφορά τόσο τον καθημερινό και δημοσιογραφικό λόγο όσο και τον αντίστοιχο επιστημονικό. Οι θεωρήσεις και αντιλήψεις παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία: από στερεοτυπικές και ρατσιστικές έως ψευδορομαντικές και ουμανιστικές. Το γεγονός αυτό καθιστά τη μελέτη τους εξαιρετικά δύσκολη.

Επιπροσθέτως, η ύπαρξη μικτών κοινοτήτων στον ευρύτερο χώρο της Μακεδονίας, καθώς και το πολυεθνικό μω-

σαϊκό το οποίο διαμορφώθηκε ως αποτέλεσμα των ιστορικών και γεωπολιτικών μετασχηματισμών στα Βαλκάνια παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον αλλά και αρκετές ιδιαιτερότητες. Αναπόφευκτα, μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η ανάλυση του χορού και της μουσικής απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή και προετοιμασία.

Τα εμπόδια αυτά υπερκεράστηκαν μέσα από τη συστηματική και τη συγκροτημένη μελέτη της ανθρωπολογικής και λαογραφικής θεωρίας και μεθοδολογίας. Κατά τη διαδικασία αυτή μου «αποκαλύφθηκαν» «εναλλακτικοί» δρόμοι ανάλυσης και ερμηνείας των εθνικών, εθνοτικών, τοπικών, χορευτικών και μουσικών ταυτοτήτων. Πολύ γρήγορα συνειδητοποίησα με τρόπο θετικό ότι ο χορός και η μουσική αποτελούν «πολυεργαλεία» ικανά να «ξεκλειδώσουν» και να ερμηνεύσουν την πολυσυνθετικότητα, τη ρευστότητα και τη δυναμική των πολιτισμικών ταυτοτήτων και της συνακόλουθης σχέσης τους με τον τόπο. Σε κάθε περίπτωση το εγχείρημα φέρει τη σφραγίδα του συγγραφέα, και είναι σίγουρο ότι στην εθνογραφία μου αναπαρίστανται η «δική μου» Ηράκλεια και οι «δικοί μου» Ρομά. Αυτό που προσπάθησα ήταν να μην απεικονίσω μια «άλλη» Ηράκλεια και κάποιους «άλλους» Ρομά.

Ο τίτλος του βιβλίου συνιστά μια απόπειρα ποιητικής αποτύπωσης όλων αυτών των προκλήσεων και ιδιαιτεροτήτων που χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο εθνογραφικό παράδειγμα. «Σαχά ισί, βαρό νι νάι» στη ρομανί, τη γλώσσα των Ρομά, σημαίνει «τσουκνίδες έχει, αλεύρι δεν έχει». Στον ευρύτερο χώρο της ανατολικής Μακεδονίας αυτό αποτελεί μια σπάνια περίπτωση τραγουδιού που αποδίδεται στη ρομανί. Υπάρχει όμως ακόμη ένας μικρός αριθμός χορευτικών τραγουδιών,

τα οποία οι Ρομά αποδίδουν στη ρομανί. Παραλλαγές των ίδιων τραγουδιών συναντώνται τόσο στο τοπικό γλωσσικό ιδίωμα όσο και στα τουρκικά. Το συγκεκριμένο τραγούδι συνοδεύει έναν πολύ παλιό και βαρύ χορό, ο οποίος φέρει την τουρκική ονομασία *νταουνδαρί τσαδάρ*, που σημαίνει τα «νταούλια παίζουν». Ο χορός αυτός χορεύεται σε παραλλαγές από διαφορετικές εθνοτικές ομάδες της περιοχής. Οι γεροντότεροι Ρομά πληροφορητές ανακαλούσαν πολύ συχνά στη μνήμη τους το συγκεκριμένο τραγούδι/χορό. Τα συναισθήματα αντιφατικά: πόνος, χαρά και νοσταλγία. Πέρα από όλα τα άλλα, αυτό τους έδινε την ευκαιρία να περιγράψουν τις οδυνηρές ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες που βίωσε η εθνοτική τους ομάδα και να προβάλουν τις δικές τους θέσεις και εκδοχές για τη συγκρότηση των πολιτισμικών ταυτοτήτων και των εθνοτικών ιεραρχιών στον τόπο τους.

Η συγγραφή ενός βιβλίου είναι μια γοπτευτική αλλά και επίμοχθη διαδικασία. Ειδικά στην περίπτωση των ανθρωπολογικών και λαογραφικών μελετών, που προϋποθέτουν συστηματική επιτόπια έρευνα, οι απαιτήσεις είναι ιδιαίτερα αυξημένες. Στην ολοκλήρωσή της συνέβαλαν, με διάφορους τρόπους, αρκετά πρόσωπα. Αν και είναι αδύνατον να τους αναφέρω όλους στο σύνολό τους, τους ευχαριστώ θερμά.

Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα της διατριβής Ευάγγελο Αυδίκο, καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. Παρότι προερχόμουν από διαφορετικό επιστημονικό κλάδο, έδειξε μεγάλη εμπιστοσύνη στο πρόσωπό μου, μου δίδαξε τη λαογραφική και ανθρωπολογική θε-

ωρία και με περιέβαλε με αγάπη και κατανόηση σε εξαιρετικά δύσκολες προσωπικές στιγμές.

Ουσιαστική ήταν η συμβολή και των δύο άλλων μελών της συμβουλευτικής επιτροπής: του Βασίλη Νιτσιάκου, καθηγητή του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και του Ηλία Δήμα, καθηγητή του Τμήματος Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Είχα τη μεγάλη τύχη, σε όλες τις φάσεις της έρευνας, να έχω την επιστημονική και ηθική στήριξη της Ρένας Λουτζάκη, αναπληρώτριας καθηγήτριας του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία με βοήθησε στην κατανόηση της ειδικής θεωρίας της ανθρωπολογίας του χορού. Μαζί με την Αριάδνη-Δάφνη Στεργιοπούλου, την οποία και ευχαριστώ θερμά, είχε την επιμέλεια των κινησιογραμμάτων Laban.

Πολύ γόνιμες και εποικοδομητικές ήταν οι συζητήσεις μου με τη Ρίτσα Δέλτσου, επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, τη Μαρία Παπαπαύλου, επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Γιάννη Μάνο, επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Βαλκανικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, τη Σίσυ Θεοδοσίου, επίκουρη καθηγήτρια στο ΤΕΙ Ηπείρου, και την κοινωνιολόγο Δρ. Μαρίκα Ρόμπου-Λεβίδη. Θεωρώ επίσης μεγάλη τιμή το γεγονός ότι στο αρχικό στάδιο της διατριβής μου συζήτησα αρκετές από τις σκέψεις μου με τον καθηγητή Λαογραφίας Μιχάλη Μερακλή.

Το διάστημα 2000-2003 εργάστηκα ως τοπικός επιστημονικός συνεργάτης στο ερευνητικό πρόγραμμα του Συλλόγου

Φίλων της Μουσικής που είχε τον τίτλο «Καταγραφή, μελέτη και προβολή της μουσικοχορευτικής παράδοσης της ανατολικής Μακεδονίας». Ευχαριστώ πολύ τόσο τους συντονιστές του προγράμματος, Λουκία Δρούλια, ομότιμη διευθύντρια του Εθνικού Ιδρύματος, και Λάμπρο Λιάβα, αναπληρωτή καθηγητή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, όσο και τους υπεύθυνους και τους ερευνητές των επιμέρους ερευνητικών ομάδων, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξαν. Κατά τη διάρκεια των ερευνητικών αποστολών μάς δόθηκε η ευκαιρία να ανταλλάξουμε απόψεις πάνω στα θεωρητικά και μεθοδολογικά προβλήματα που ανέκυπταν στο πεδίο της έρευνας.

Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω τον εθνομουσικολόγο Charlie Keil και τη σύζυγό του ιστορικό Angie Keil, τον Steven Feld, καθηγητή Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Νιου Μέξικο, και τον Dick Blau, καθηγητή Κινηματογράφου του Πανεπιστημίου Ουισκόνσιν, ο οποίος μου παραχώρησε ευγενικά τις εξαιρετικές και ανθρωποκεντρικές φωτογραφίες του. Η σύντομη συνεργασία με τους συγκεκριμένους επιστήμονες το 2001 για την ολοκλήρωση του βιβλίου τους *Balkan Bright Morning* ήταν μια πρωτόγνωρη εμπειρία, η οποία μου άνοιξε νέους δρόμους.

Η γνωριμία μου με τον μαθηματικό και λάτρη της τοπικής ιστορίας της Ηράκλειας Κώστα Ασλανίδη υπήρξε καθοριστική για την τελική έκβαση της έρευνας. Αυτός και η σύζυγός του Λέτα ήταν πάντα πρόθυμοι να ακούσουν και να συζητήσουν μαζί μου όλους τους προβληματισμούς μου. Κυρίως όμως με τίμησαν με τη φιλία τους.

Οι συνάδελφοι Jane Cowan, Anthony Shay, Μαρία Ανδρουλάκη, Νίκος Κόκκας, Γιώτα Πολίτη, Ειρήνη Θεοδοσπούλου και Χάρης Σαρρής συνέβαλαν σε διάφορες φάσεις της έρευνας και της συγγραφής του βιβλίου με τις κριτικές παρατηρήσεις. Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Daniel Koglin, που επιμελήθηκε τις μουσικές μεταγραφές, και στους Γιάννη και Γιώργο Παγκοζίδη και Λευτέρη Τσικουρίδη, μαζί με τους οποίους μελετήσαμε τις ρυθμολογικές αναλύσεις. Ευχαριστώ επίσης τις συναδέλφους Φανή Μπαλαμώτη, Σόνια Κοζιού και Ρενάτα Δαλιανούδη για τις φιλολογικές και επισημονικές τους παρατηρήσεις, καθώς και την Yvonne Hunt, η οποία μοιράστηκε μαζί μου την ευρεία γνώση της σχετικά με τις χορευτικές μορφές στην περιοχή των Σερρών. Στα ζητήματα γύρω από τους Τσιγγάνους ήταν σημαντική η συνεισφορά του Αθανάσιου Γκότοβου, καθηγητή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, και της Άννας Λυδάκη, αναπληρώτριας καθηγήτριας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Ένα μεγάλο κομμάτι του ανά χείρας βιβλίου ανήκει στους Ρομά της Ηράκλειας Σερρών. Καθ' όλη τη διάρκεια της επιτόπιας έρευνας, και όχι μόνο, μου στάθηκαν και με βοήθησαν ως πληροφορητές, ως συνεργάτες και αρκετοί από αυτούς ως φίλοι. Οι στιγμές που πέρασα μαζί τους, η ζεστή φιλοξενία τους και η προθυμία τους θα μου μείνουν αξέχαστες. Τους οφείλω πολλά.

Τέλος, το όλο εγχείρημα θα ήταν αδύνατο χωρίς την αγάπη και την ουσιαστική αρωγή και στήριξη της οικογένειάς μου. Ό,τι και να πω ή να γράψω γι' αυτούς θα είναι λίγο. Τους χρωστώ τα πάντα.